

~~K 5817 n~~

1782263

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

II

СІЧЕНЬ

1937

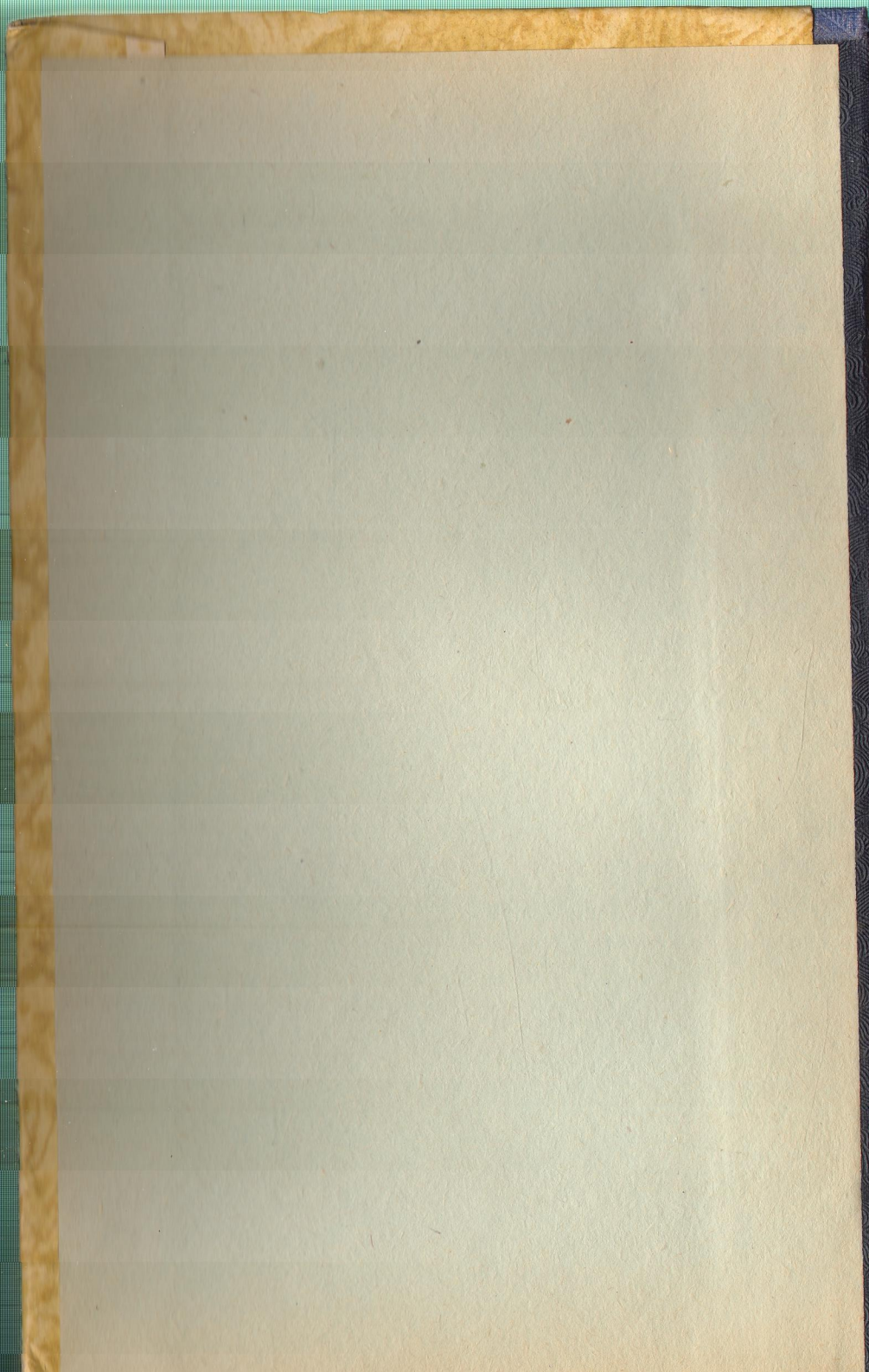
ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

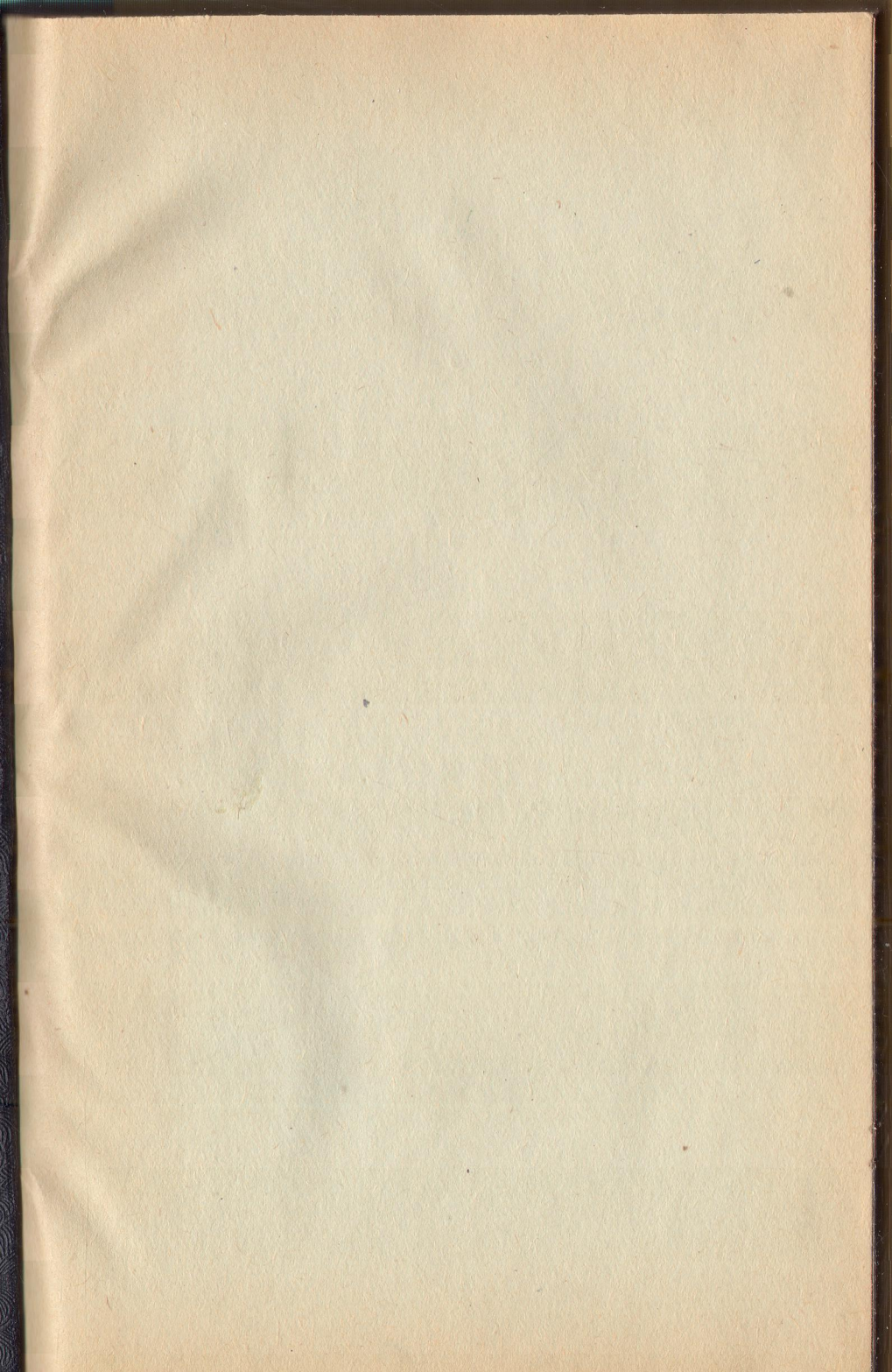
V.N. Karazin Kharkiv National University

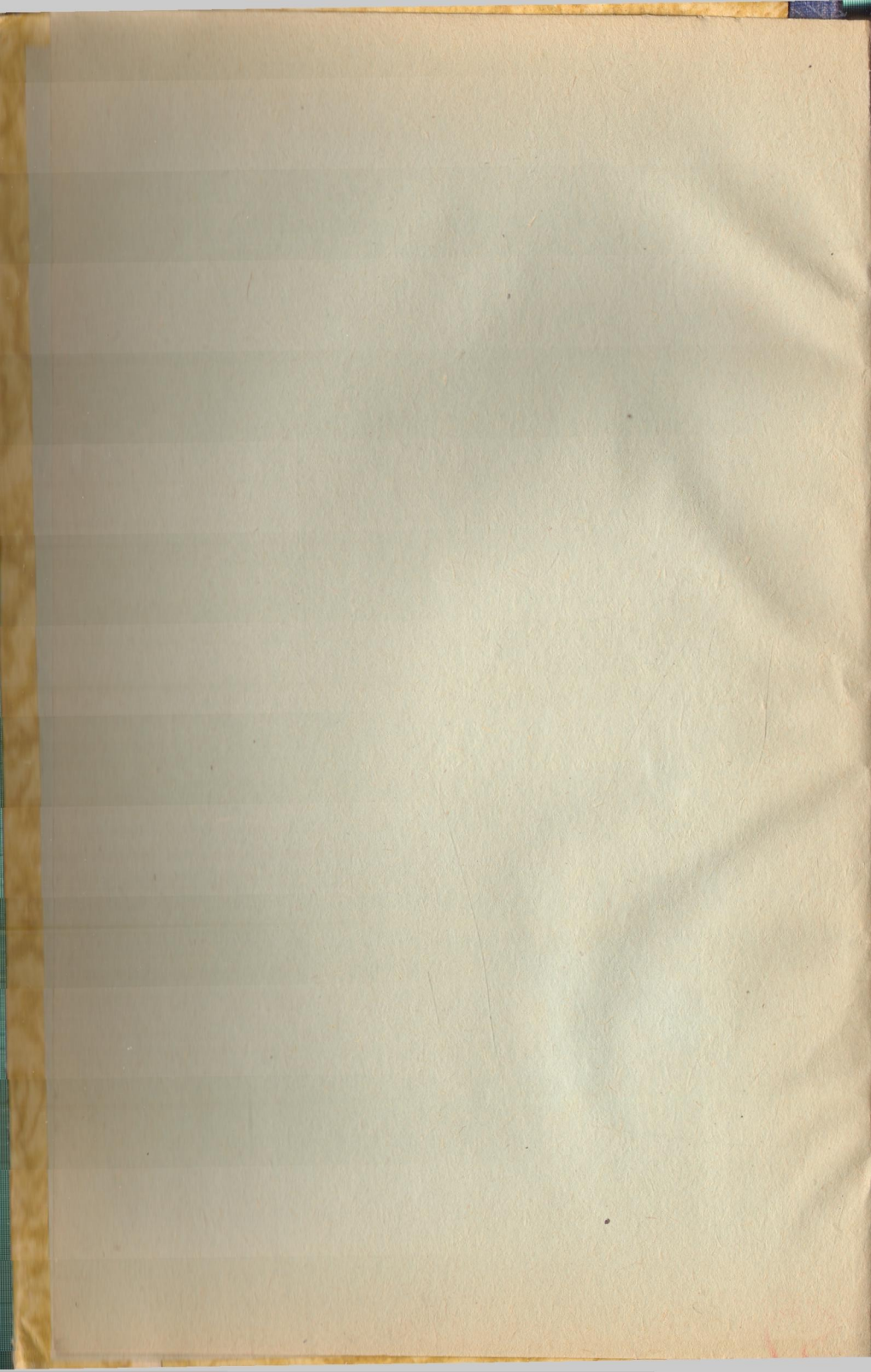

00721304

1

к-5817А

39

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

1

січень

1937

ЦЕНТРАЛЬН. БІБЛ. ОБЛ.
НАД. ДОТ. ЕКЗ. ХДУ

Інв. № _____

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

59 64

З М І С Т

	Стор.
Пісня про Леніна і Сталіна	3
О. С. Пушкін — Пам'ятник. Перекл. Максим Рильський	6
О. С. Пушкін — До Чаадаєва. Перекл. Генадій Брежньов	7
О. С. Пушкін — Євгеній Онегін. Глава VII. Перекл. Максим Рильський	8
Олександр Білецький — Повість про Пушкіна, підоглядного поета	26
О. С. Пушкін — Моцарт і Сальєрі. Перекл. Микола Бажан	46
Олексій Полторацький — Пушкін і Гоголь. Чотири розділи з історичної повісті	54
О. С. Пушкін — Русалка. Перекл. В. Свідзінський	76
Олександр Корж — В Михайловському. З поеми „Пушкін“	94
 Проф. Ол. Білецький — Пушкін і Україна. Стаття перша	 111
Проф. Мих. Самарін — Чорновики „Онегина“. Замітки	127
Пушкін про літературу і критику	131
Е. Гард — Нащадки Пушкіна	138
Кар'єра вбивці (Дантес-Геккерн)	140
 Література, мистецтво, наука	 141

Дереворити — заставка і кінцівка — в поемі „В Михайловському“, — роботи автора поеми Ол. Коржа

В. І. Ленін і Й. В. Сталін в Горках в 1922 році.

Фотогазета.

ПІСНЯ ПРО ЛЕНІНА І СТАЛІНА

Стоїть дуб зелений,
Шумить він гіллями,
Ой, там два соколи
Стиха розмовляли.

А цих соколиків
Та всі добре знають:
Перший сокіл — Ленін,
Другий сокіл — Сталін.

Перший сокіл — Ленін,
Другий сокіл — Сталін,
А навколо них же
Звились соколята.

Першому соколу
Прийшлось помирати,
Та й до свого друга
Він став промовляти:

„Соколе мій сизий,
Мені вже не жити,—
Тобі доручаю
Справу завершити!“

Другий соколенько
До його промовив:
„Клянемось тобі ми —
Не звернем з дороги!“

І тепер вся молодь
Весело співає,
Про сокола Сталіна
Та й пісні складає.

Примітка. Пісню склав робітник заводу „Ленінська кузня“ П. Заяць (Київ), записана як народна пісня в Онопрієвському р-ні та від робітників у поїзді Київ — Дніпропетровськ.

AMERICAN LITERATURE

AMERICAN LITERATURE
FROM 1607 TO 1865
BY
JOHN G. BROWN

AMERICAN LITERATURE
FROM 1865 TO 1900
BY
JOHN G. BROWN

AMERICAN LITERATURE
FROM 1900 TO 1914
BY
JOHN G. BROWN

AMERICAN LITERATURE
FROM 1914 TO 1918
BY
JOHN G. BROWN

AMERICAN LITERATURE
FROM 1918 TO 1921
BY
JOHN G. BROWN

AMERICAN LITERATURE
FROM 1921 TO 1924
BY
JOHN G. BROWN

AMERICAN LITERATURE
FROM 1924 TO 1927
BY
JOHN G. BROWN

СТО РОКІВ
з дня смерті
великого
російського поета
Олександра Сергійовича
ПУШКІНА

1837 — 1937

О. С. Пушкін

ПАМ'ЯТНИК

*Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
Тропа народна там навіки пролягла,
Александрійський стовп, у славі неборний,
Йому не досягне чола.*

*Ні, весь я не умру, я в лірі жити буду,
Від праху утече нетлінний заповіт, —
І славу матиму, допоки серед людю
Лишиться хоч один піт.*

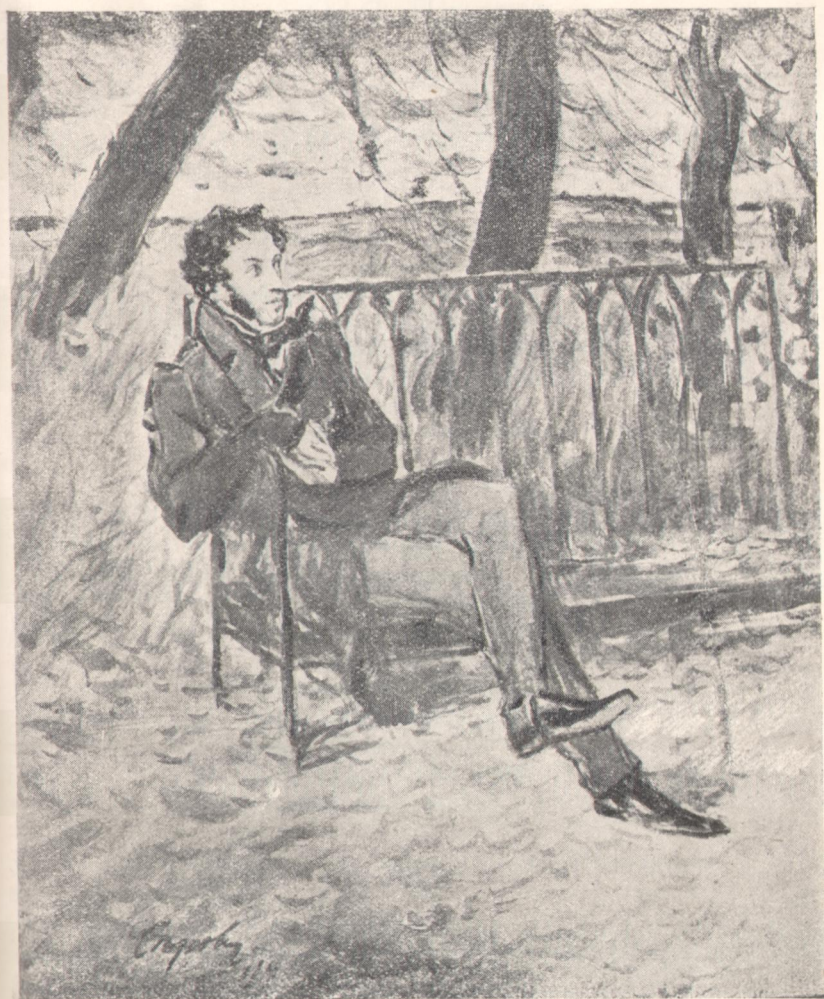
*За мене відголос пройде в Русі великій,
І нарече мене всяк суций в ній язик,
І гордий внук слов'ян, і фін, і нині дикий
Тунгус, і друг степів калмик.*

*І довго буду тим я дорогий народу,
Що добрість у серцях піснями викликав,
Що в мій жорстокий час прославив я Свободу
І за провинних обставав.*

*Виконуй божеське, о музо, повеління,
Огуди не страшиш, вінця не вимагай,
Спокійна завжди будь на кривди й на хваління,
І дурня впертого минай.*

1836

Переклав Максим Рильський

Акварель худ. В. Серова.

Пушкін в Михайловському.

О. С. Пушкін

ДО ЧААДАЄВА

Любові, слави і надії
Недовго тишив нас обман,
Забави зникли молодії,
Як сон, як вранішній туман.
Та в нас киплять іще бажання,
Під тиском влади роковим,
Душею, серцем молодим
Вітчизни чуєм закликання,
Ждемо ми з млостю уповання
Хвилини вільності святі,
Як ждуть коханці молоді
Хвилину ніжного кохання.
І поки, юні, живемо,
І поки в серці сподівання,
Мій друже, краю віддамо
Душі прекрасні поривання!
Товариш, вір, зійде вона,
Зоря принадливого щастя,
Росія збудеться від сна
І на руїнах самовластя
Напише наші імена!

Переклав Генадій Брежньов

О. С. Пушкін
ЄВГЕНІЙ ОНЄГІН

ГЛАВА СЬОМА

Москва, Росії дочко любя,
Де рівну ми тобі найдем?

Дмитрієв.

Як рідну не любить Москву?

Баратинський.

— От напад на Москву! Ти їздив не дарма!
Де ж рай?

— Де нас нема.

Грібоєдов.

1

Весняним гонені промінням,
Із гір потоками сніги
Вже позбігали з буркотінням
На позаливані луги.
Крізь ясний сон природа мила
Свій ранок усміхом зустріла;
Палають сині небеса;
Лісів прозора ще краса
Немов би пухом зеленіє.
На поле бджілка золота
Збирати подать виліта,
Долина сохне і рябіє;
Стада шумлять, і соловей
Співає в німоті ночей.

2

О, весно, весно! Час любові!
Який несеш мені ти сум,
І томне хвилювання крові,
І хвилювання томних дум!
З яким тяжким замилюванням
Я упиваюся диханням
Солодковійної весни
Серед сільської тишини!

Чи не для мене раювання,
І все, що серце веселить,
Все, що сіяє, що блищить,
Утому лиш і нудьгування
Вливає в душу цю німу,
Що всюди бачить тільки тьму?

3

Чи ми, не раді повороту
Листків, опалих восени,
Гірку лиш чуємо скорботу
В новому шелесті весни;
Чи наше око, що вбачає,
Як цвіт природи воскресає,
Пригадує зів'ялий цвіт
Навіки вмерлих наших літ?
І, може, серце наше знову
У поетичнім видить сні
Своєї молодості дні,
І далеч мрії загадкову,
І образ милої живий,
І ніч, і місяць чарівний ...

4

Не гайтесь, лінюхи дрімливі,
Епікурейці - мудреці,
Ви, учні Левшіна щасливі,
Ви, тиші красної співці,
Ви, сіл околиць Пріами,
І ви, чутливо - ніжні дами,
Весна до себе кличе вас,
Тепла, квіток, роботи час,
Пора гулянок в чистім лузі,
Пора спокусливих ночей.
В поля, утіху для очей,
Спішіть, спішіть, кохані друзі,
В бричках, каретах, на візках,
Міський отрушуючи прах!

5

І ви, читачу мій ласкавий,
В своїй колясі виписній
Покиньте городські забави,
Порі пристойні зимовій,
З моєю музою легкою
Над безіменною рікою
Послухаємо шум дібров:
Там час Онегіна ішов

У добровільному вигнанні,
Там супокій він заживав,
Там недалеко він спізнав
Обличчя молодої Тані.
Він звідти виїхав тепер ...
Але слідів гірких не стер.

6

Між гір, що піднесли півколом,
Туди ходімо, де струмок,
В'ючись, біжить зеленим полем
Крізь юний липовий гайок.
Там ніжна пісня солов'їна
Дзвенить всю ніч; цвіте шипшина,
І чути плескіт джерела.
Плита могильна там лягла
В тіні двох сосон пристарілих,
І напис так нам промовля:
„Взяла тут Ленського земля,
Що згинув рано смертю смілих,
Тоді то, у таких літах.
Хай мирно спить поетів прах!“

7

Там віти сосна похиляє,
І ранній порив вітерця,
Бувало, там вінок гойдає
Над гробом бідного співця.
Бувало, пізньою порою
Сестра приходить із сестрою,
І плачуть в сяєві нічнім
Удвох над каменем тяжким.
Та нині ... пам'ятник журливий
Забуто. Тиша скрізь німа.
Вінка на сосні вже нема.
Пастух лиш немощний і сивий
Сидить там, лико плетучи
Та пісню довгу ведучи.

8. 9. 10

Мій бідний Ленський! Сумування
Було не довге по тобі:
Не молодій, квітучій панні
Без краю плакати в журбі.
Шкода! Найшовся скоро другий,
Що юне серце, повне туги,
Любовним шепотом приспав:
Улан її зачарував,

Улан скорив її красою ...
І наша Оля під вінцем
З ним поруч перед вівтарем,
З похиленою головою,
З огнем в опущених очах,
Таїть усмішку на устах.

11

Мій бідний Ленський! За межею,
Де вічність криє таїну,
Чи засмутився ти душею,
Фатальну вчувши новину,
Чи може тихі води Лети
Приспали муки всі, поете,
І в сні блаженному твоїм
Здається світ увесь німим?..
Так! Забуття чекає в гробі
Усіх нас. Мовкне відгук слів
Коханок, друзів, ворогів,—
І тільки в непристойній злobie
Хор спадкоємців не вгава,
Свої доводячи права.

12

Тож скоро любий голос Олі
В родині Ларіних змовка.
Улан, свій покірний долі,
Із нею іде до полка.
Слізьми гіркими умивавшись,
Старенька, з донею прощавшись,
Здавалось, ледь жива була,—
А Таня плакати не могла,
Лише смертельно побліділо
Її лице з таємних мук,
Коли всі вийшли на рундук
І все, прощаючись, шуміло
Округ карети молодих,
Проводячи в дорогу їх.

13

І оком, сповненим туману,
Вони дивились їм услід ...
Шкода! Покинула Татьяну
Подружка найлюбіших літ,
Її голубка яснокрила,
Її сестра, порада мила,
У даль полинула навік,
Як голос долі їй прирік.

Мов тінь, вона без цілі бродить,
Зорить на опустілий сад ...
Ніде, ні в чім нема відрод,
І думам пільги не знаходить
Вона в приглушених сльозах,—
І рветься серце у грудях.

14

І в цій жорстокій самотині
Сильніш любов її горить,
І про Онегіна віднині
Говорить серце їй щомить.
Уже його їй не стдічати,
Вона повинна проклинати
Того, хто Ленського убив.
Та вмер поет ... туман покрив
Про нього спомин... Наречена
Уже за іншого пішла ...
Поета пам'ять проплила,
Як диму смужка золочена,
Два серця тільки ще за ним
Сумують, може ... Що по тім ?

15

Був вечір. Небо меркло. Води
Струмились тихо. Хрущ гудів.
Уже змовкали коловоди.
Уже за річкою горів
Огонь рибальський. В полі чистім,
У сьайві місяця срібlistім,
Повита мріями, смутна,
Татьяна довго йшла одна.
Ішла, ішла. Перед собою
Вона зненацька бачить дім,
Село й діброву попід ним
І сад над світлою рікою.
Побачила — і серце в ній
Тривозі віддалось чудній.

16

Вагання душу їй сповняють.
„Піти вперед, піти назад ?
Його нема. Мене не знають ...
Поглянути на дім, на сад ...“
І з пагорба Татьяна сходить,
Дух затаївши; далі зводить
Зачудування повний зір ...
І входить на безлюдний двір.

Собаки кинулись на неї;
Двірських десятків хлопчиків
Приборкав розлютілих псів
І, пишний з послуги своєї,
Побившись за поділ прав,
Панянку під опіку взяв.

17

„Кімнати бачить я б хотіла...” —
І до Анісії дівтора
Ключів просити полетіла;
Сама їх винесла стара,
І перед Танею блідою
Відкрила двері від покою.
І Таня входить в дім пустий,
Де жив герой наш молодий.
Спинилася: забутий в залі,
Кий на більярді спочивав,
На зм'ятім канапе лежав
Манежний прутик. Таня далі;
Старенька їй: „а ось камін;
Тут пан сидить, було, один.

18

Із ним обідав тут зимою
Небіжчик Ленський, наш сусід.
Сюди, паняночко, за мною.
Ось кабінет. Післяобід
Він тут, бувало, спочиває,
Свого прикажчика приймає;
Тут кофій пив він і читав ...
Тут і покійний проживав
Наш пан. Бувало, споминаю,
Він, щоб годину змарнувати,
Зо мною в дурня зволив грати.
Хай прийме бог його до раю
І кісточкам в землі сирій
Хай дасть він мир і супокій!”

19

Татьяна в захваті невинним
Навколо погляд водить свій:
Здається все їй неочінним,
Усе томливу душу їй
Тяжкої сповнює відроди:
І стіл, і мирний блиск лампади,
І книги в неладі кругом,
І ліжко, вкрите килимком,

І в шибі хмарка срібнорунна,
Що заглядає в кабінет,
І лорда Байрона портрет,
І лялька на стовпці чугунна
В трикутці, з грозовим чолом,
З руками, що лежать хрестом.

20

Татьяна в келії тій модній
Як зачарована стоїть.
Та пізно. Віє в темі холодний
Нічний вітрець. Діброва спить
Над стуманілою рікою;
Сховався місяць за горою,
І пілігримці молодій
Пора вертатися мерщій.
Тож, потаївши хвилювання,
Не без того, щоб не зітхнуть,
Татьяна вирушає в путь,
Зложивши ключниці прохання,
Щоб їй у замку цім бувають
І книги тут самій читать.

21

Анісся провела Татьяну
Аж за ворота. День пройшов,
І героїня наша рано
З'явилась у садибі знов
І в кабінеті мовчазному,
Відавшись захвату чудному,
Нарешті зосталась одна,
І довго плакала вона.
До книг потому узялася.
Було їй спершу не до них,
Але дивочним вибір їх
Їй здався. Ревно віддалася
Вона друкованим рядкам:
Їй світ новий одкрився там.

22

Хоч нам відомо, що читання
Давно Євгеній розлюбив,
Однаке деякі писання
Іспід неласки він одвів:
То був співець Гяура знаний
Та зо два, зо три ще романи,
Де відзеркалився наш час
І де змальовано для нас

Його героїв досить вірно :
Без віри й честі у ділах,
З холодним серцем у грудях,
Химерам відданих безмірно,
Чия озліла голова
На марні дії порива.

23

Відзначок нігтем там чимало
Було на книжних берегах,—
І око пильне оживало
Ще більше на таких рядках.
Татьяна з трепетом зважає,
Що мій Онегін відзначає,
На чім увагу він спинив
І з чим погодився без слів.
То там, то там на білім полі
Лишались олівця сліди,—
Душа Онегіна завжди
В них одбивалась мимоволі —
В короткім слові чи в гачку
Чи в запитальному значку.

24

Належну знайдено дорогу :
Дається Тані зрозуміть,
Усе ясніше,— слава богу,—
Кого судилось полюбить,
Кому віддати пал сердечний :
Дивак сумний і небезпечний,
Що в небі чи в безодні зріс,
Цей ангел чи гордливий біс,—
Що ж він ? Наслідування вдале,
Нікчемна тінь ? Невже бо він
В плащі Гарольдовім москвин,
Химер чужих тлумачник дбайий,
Слів модних збиранка нова ?
Чи не пародія, бува ?

25

Невже бо загадку збагнула ?
Невже те слово — ось воно ?
Час лине ; дівчина забула,
Що дома ждуть її давно,
Де із сусідами розмова
Іде статечно вечорова.
„Що діять ? Таня не мала“,—
Стара з кректінням почала.—

„Молодша Олінька за неї.
Віддати заміж, далєбі,
Пора,— але куди тобі!
Усім співає однієї:
Не вийду. І, завжди сумна,
Все бродить по лісах вона“.

26

„Чи не закохана?“— „В кому бо?
Буянов — одкоша дістав,
За Петушкова — теж нелюбо.
Гусар Пихтін тут гостював;
Тож як до неї він лицявав,
Як, наче бісик, увивався!
Я думала собі: ось - ось!
Куди там! Знову розійшлось!“
„Що ж, матінко, за чим же стало?
В Москву, на ринок відданок!
Там що ступінь, то й женишок“.
„Ох, батечку! Прибутків мало“.
„На зиму вистачить, а там
І я позичу радо вам“.

27

Старенькій Ларівій припала
Розумна рада до смаку,
І до Москви вона поклала
На зиму повезти дочку.
І Таня мліє від турботи.
На осуд світської пишноти
Провінціальний лад і стрій
Явити дівчині сільській,
І запізнїлі вже убори,
І запізнїлий склад речей;
Московських франтів і цирцей
Звернуть насмішкуваті зори!..
О, страх! Ні, лучче в глушині,
В лісах промарнувати дні.

28

Тепер, прокинувшись зарання,
Біжить мерщій вона в поля,
І не таїть замилювання,
І потихеньку промовля:
„Прощайте, тіняві долини,
І ви, знайомі верховини,
І ви, знайомі дерева!
Прощай, красо небес жива,

Прощай, жива моя природо!
Міняю тишу милих дум
На блискотливий, марний шум!
Прощай і ти, моя свободо!
Куди, до чого лину я?
Що доля вирекла моя?"

29

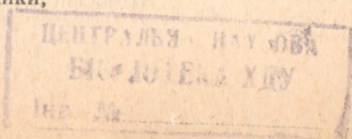
Проходки довшають дедалі.
Тепер то пагорб, то струмок,
Раніш без погляду zostали,
В ній будять тихий рій думок.
Вона, як з друзями, з братами,
З гаями рідними, з лугами
Приходить ніжно розмовлять.
Та літа красні дні летять,
І осінь золото розсипає.
Природа трепетна, сумна—
Неначе жертва осяйна.
Аж північ хмари наганяє,
Завила враз,— і от сама
Іде, чаруюча, зима.

30

Прийшла, розсипалась; жмутами
Повисла на гіллі дубів,
Ліягла хвилястими ковдрами
У полі, навкруги горбів.
Зрівняла береги з рікою
Розпушеною пеленою;
Блищить мороз. І раді ми
З цих жартів матінки зими.
Не раде їй лиш серце Тані.
Вона не йде її стрічать,
Морозну куряву вдихать
І першим снігом на світанні
Обличчя, груди, плечі вмить:
Зимова путь її страшить.

31

Давно пора вже від'їздити,
Минувся і останній строк;
Вже верх новий давно прибитий
До рідко вживаних санок.
Обоз домашній, три кибитки
Везуть домашні всі пожитки,
Кастрюлі, дзиглики, скриньки,
Гриби, варення, сінники,

ерини та клітки з півнями,
Горшки, миски et setega,
Ну, досить різного добра.
Зібралась челядь і сльозами
Майбутню окроплює путь;
От вісімнадцять шкап ведуть.

32

В боярські сани запрягають,
Сніданок варять кухарі,
З верхом кибитки накладають;
Сварки і гомін на дворі,
На шкапі хмурий та кудлатий
Сидить фореитор бородатий.
Всі слуги збіглись до воріт
Панів проводити у світ.
От сіли, і під крик стократний
Дідівські поповзли санки.
„Прощайте, затишні кутки!
Прощай, притулку мій самотний!
Чи ще побачимось колись?“—
І сльози в Тані полились.

33

Коли освіті добродійній
Ми більше відведем границь,
То з часом (висновки надійні
Із мудро складених таблиць —
Літ за п'ятсот) дороги, певно,
Налагодить Росія ревню:
Шосейний переріже шлях
Її в найдальших напрямках,
Мости чавунною дугою
Окриють вод блакитний шир,
Розриємо підніжжя гір,
Пройдем зухвало під водою,
І заведе хрещений мир
На кожній станції трактир.

34

Тепер нема цього ні трохи,
Мости занедбані гниють,
Блощиці в станціях та блохи
Заснути людям не дають;
У хаті, завсігди холодній,
Високомовний, та голодний
На показ преїскурант висить,
Щоб апетит лише дражнить,

І повагом сільські циклопи
З напівзотлілим хвартухом
Лікують руським молотком
Легенькі вироби Європи.
І славлять бога, що завів
Дороги з безліччю ровів.

35

Зате в зимові дні холодні
Їзда нам серце веселить.
Як вірш без думки в пісні модній,
Гладкий усюди шлях лежить.
Моторні в нас автомедони,
Стомити важко наших коней,
І версти через гори й діл
Мелькають, ніби частокіл.
То Ларіна, щоб не платити
Прогонів, надто дорогих,
На шкапах їхала своїх,
І дівчина могла зажити
Нудьги дорожньої до дна;
Сім день промучилась вона.

36

Та вже близенько. Перед ними
Блокамінної Москви,
Як жар, хрестами золотими
Старі поблискують церкви.
Ах, друзі! З радістю якою
Побачив я перед собою
Півколо кам'яних домів,
Церков, чертогів і садів!
Як часто у гіркій розлуці,
Печаль стрічаючи нову,
Я думав потай про Москву ...
Москва ... О, скільки в цьому звуці
Для серця руського злилось!
О, скільки спогадів зійшлося!

37

Ось гай розрісся кучерявий.
Петровський замок свій фронтон
Над ним підносить, гідний слави.
Даремно ждав Наполеон,
Сп'янілий від бряжчання криці,
Коліноклонної столиці
З ключами древнього Кремля!
Ні, не пішла Москва моя

З похиленою головою.
Не свято, не гостинний дар,
Вона готовила пожар
Нетерпеливому герою.
Відсіль, забувши лік годин,
Дивився на пожежу він.

38

Прощай, німотний свідку слави,
Що тут упала. Ну! Не стій,
Вперед! Уже стовпи застави
Біліють; от і по Тверській
Провінціальний повіз мчить ся.
Мелькають скрізь баби, крамниці,
Будки, хлоп'ята, ліхтарі,
Двірці, сади, монастирі,
Бухарці, візники, городи,
Купці, халупи, мужики,
Бульвари, башти, козаки,
Аптеки, магазини моди,
Леви камінні при домах
І зграї галок на хрестах.

39, 40

Отож добрались до притулку,
Проїхавши чималий світ.
Близ Харитонія в заулку
Звернули сани до воріт
Старого дому. Без пишноти
Живе тут хвора на сухоти
Московська тітка. До дверей
Біжить, стрічаючи гостей,
Старий слуга старої пані,
В подертім каптані калмик.
Лунає привітальний крик
Княжни на ветхому дивані,
З плачем старенькі обнялись,
І речі бистрі полились.

41

— Княжно, mon ange! — „Pachette!“ — Аліно!
„Ну, хто б подумав? — Як давно!
— Надовго? — Серденько! Кузино!
— Сідай — та дивно ж як воно!
Їй-богу, сцена із роману ...“
— А це дочка моя, Татьяна.
„Ах, і не віриться мені —
Немов я все це бачу в сні ...“

А пам'ятаєш Грандісона ?“
— „Як, Грандісон ?.. а, Грандісон !
Та де ж він ? Знов таки як сон !
„В Москві, неподаль Сімеона ;
Кутю таки у мене їв ;
Недавно сина він женив.

42

А той... та все пізніш розкажем...
Гаразд ? Усій її рідні
Ми Таню завтра ж і покажем.
Шкода, несила вже мені,—
Ох, волочу насилу ноги...
Та ви намучені з дороги,
Ходімо разом одпочить...
Зморилась... у грудях болить...
Нелегко нині вже й радіти...
Отак, голубонько моя...
Вже ні на що не здатна я...
Старому гидко в світі жити...“
І тут, з утомою в очах,
Закашлялась вона в сльозах.

43

Татьяні серце зворушила
Ласкавість хворої ; та їй
Нова домівка все ж не мила,
Самотній мрійниці сільський.
Під шовком легкої запони
Вона в солодкім сні не тоне,
І рано-вранці передзвін,
Предтеча трудових годин,
Її з постелі підіймає.
Сідає Таня край вікна.
Поволі дніє ; та вона
Лавів дідизних не вбачає :
Сіріють тільки крізь туман
Конюшня, кухня та паркан.

44

І от від ранку аж до ночі
Татьяну возять там і там,
Щоб лінощі її дівочі
Явить бабусям та дідам.
Куди лиш повіз їх прибуде —
Ласкаві зустрічі усюди,
Хліб - сіль, розмова гомінка.
„Велика Таня вже яка !

Чи я ж давно тебе хрестила ?
А я за уші наскубла !
А я все на руках носила !"
І хором сиві гомонять :
„Ох, як же то роки летять !“

45

Та в них не видно переміни ;
Усе в них на старий взірць :
У тітоньки княжни Поліни
Той самий тюлевий чіпець ;
Все білиться Лукер'я Львовна,
Все бреше Лідія Петровна,
Іван Петрович все дурний,
Семен Петрович все скупий,
В Любові Карповни від шлюбу
Той самий друг, мосьє Фінмуш,
Той самий шпіц, той самий муж ;
А він, все член ретельний клубу,
Глухий і смирний жінчин гість,
За двох так само п'є та їсть.

46

Їх дочки Таню обіймають.
Розквітлі грації Москви
Спочатку мовчки оглядають
Татьяну з ніг до голови.
Вона здається їм чудною,
Занадто блідною й худою,
Провінціального взірця,
А втім, гарненькою з лица.
Тоді, скорившись природі,
До себе приязно ведуть,
Цілують, серденьком зовуть,
І роблять зачіску по моді,
І ніжно повіряють їй
Дівочих таємниці мрій,

47

Секрети юного кохання,
Надії, пустощі дрібні.
Скрашає їхнє лепетання
Легенька домішка брехні.
Тоді, в одплату за довіру,
І Таню просять душу щирю
Одкрити без вагання їм.
А Таня, наче в сні чуднім,
Думками десь далеко лине,

Не розуміє їхніх слів
І тайну власних почуттів,
Страждань і щастя скарб єдиний,
У серці криючи своїм,
Його не ділить ані з ким.

48

Татьяна слухає в вітальні
Гостей розмови голосні,—
Та все слова такі загальні,
Такі утерті та нудні;
Нема ні серця, ні уяви,
Усе байдуже, нецікаве,
І навіть наклепи у них
Чуттів позбавлені живих.
Шкода вже й розуму шукати,
Не те, що там великих дум.
Не посміхнеться темний ум,
Не вгріє серця й жарт крилатий.
Ба й дурощів смішних нема
В цім світі, де нудьга сама!

49

Архівні юнаки юрбою
На Таню споважна зорять
І неприхильно між собою
Про неї стиха гомонять.
Один якийсь блазнюк печальний
В ній бачить образ ідеальний
І потай в метушні людській
Елегію складає їй.
Якось у тітоньки нудної
До неї Вяземський підсів
І зацікавити зумів.
Про ймення панночки нової,
Свій поправляючи парик,
Тоді питається старик.

50

А там, де Мельпомена вие
Протяжним голосом своїм,
Де плащ оманний багряніє
Перед збіговищем людським,
Де тихо Талія дрімає
І на плескання не зважає,
Де Терпсіхорі лиш одній
Глядач дивує молодий
(Про це ви спомин бережете,

Як я, другове, бережу),—
На дівчину, усім чужу,
Не поверталися лорнети
Ревливих паній і знавців
Із лож блискучих та з рядів.

51

Її привозять і в Зібрання.
Задуха, гомін, шум і сміх,
Музики грім, свічок блищання,
Мелькання, вихор пар легких,
Красунь прозорчасті убори,
Людьми ущерть залиті хори,
Півколо панночок і дам,—
Усе вражає очі там.
Тут франти появляють чари —
Своє нахабство, свій жилет
І неуважний свій лорнет.
Сюди відслужені гусари
Спішать прибути, прогрімить,
Заполонить і полетить.

52

Зірок багато єсть у ночі,
Багата на красунь Москва,
Але найбільше вабить очі
Сріблиста зірка ранкова.
Але вона, перед котрою
Я мовкну з лірою дзвінкою.
Зорею ранньою вона
Блищить серед красунь одна.
Як по-небесному гордливо
Вона торкається землі!
Як дишуть перса в ясній млі!
Як очі дивляться томливо!..
Та годі, годі; перестань:
Ти заплатив безумству дань.

53

Шум, метушіння, сміх, уклони,
Галоп, мазурка, вальс ... А там,
Між двох тіток, біля колони,
Чужа усім людським очам,
Татьяна дивиться й не бачить,
Так мало їй для серця значить.
Ця суєта ... Вона в думках
Перелітає по полях
Туди, де бідні поселяни,

Де самотинності куток,
Де світлий котиться струмок,
Де квіти, де її романи,
Де в тінях липових вершин
Її очам з'являвся він.

54

Так мисль її далеко бродить :
Забуто й світ, і пишний бал ;
Очей тим часом не відводить
Якийсь од неї генерал.
Лукаво тітоньки моргнули
І ліктем Таню підштовхнули,
І кожна прошептала їй :
„Ліворуч подивись мерщій!“
„Ліворуч? Де? А що там саме?“
„Та що вже є, туди поглянь...
Он, недалечко тих от пань...
Там поруч двоє з орденами...
Недавно увійшов він в зал...“
„Хто — він? Товстий той генерал?“

55

Тут переможниці Татьяні
Ми поздоровлення складім
І знов ходу свою в романі
На путь колишню повернім.
До речі тут сказати маю:
Про друга юного співаю
І дивину його химер.
Благослови ж мене тепер,
О, Музо епосу висока!
І, з вірним посохом в руці,
Не дай зійти на манівці.
Доволі! Скінчена морока!
Віддав я класицизму честь,—
Хоч пізно трохи, заспів єсть.

Переклав Максим Рильський

Олександр Білецький

ПОВІСТЬ ПРО ПУШКІНА, ПІДДОГЛЯДНОГО ПОЕТА

I

У теплих краях вже давно весна, але вогко й холодно, особливо ночами, у північній столиці Російської імперії. У січні були люті морози. Вовки забігали до міста і кусали людей. Тепер дні бувають м'які, блакитні, але ночами дує різкий вітер, і все ніяк не пройде по Неві ладозька крига.

Пізно. Давно вже сплять на своїх „верховинах“ — горищах і мансардах багатоповерхових будинків — департаментські чиновники, і все сниться їм скрипіння їх власних пер, нескінченні мандрування вступних і вихідних паперів. Сплять і світські красуні, цариці балів. Біля парадних ганків не видно веселого світла подвійних ліхтарів на каретах; не мелькають у дзеркальних вікнах постаті гостей, не горять по карнизах будинків каганці. Ще не скінчився великий піст, і всі бали припинені до пасхи.

У тиші тільки перегукуються вартові: слухай! слу-хай!
Та ось у наріжних вікнах великого суворого будинку за штор пробивається світло. Коли б туди заглянути — можна було б побачити в парадній, але незатишній кімнаті за столом літнього військового, що нахилився над аркушами, списаними розмашистою писарською рукою. Як дивно! Він читає вірші!

Як не личить це його нудному непорушному обличчю, запалим голеним щокам, червонуватому картопляному носові та сонним, наче пустим, очам під важкими повіками. Губи складаються в злісну гримасу. Рука підвелась до образка — медальйона з царським портретом, привішеного на шії між двома верхніми гудзиками темнозеленого мундира — і, опустившись, стислася в кулак, зім'явши аркушик синюватого паперу. Губи сичать:

— Гаразд! Писачка неабиякий! Спасибі, добродію, і ти мене пам'ятатимеш!

Взявши білий аркуш, почав писати, сердито бігаючи пером по папері, і скінчив. Під рядками листа східчиками спустились останні слова:

„з щирим шануванням і відданістю
Вашого Високопревосходительства
найпокірніший слуга

граф Аракчєєв“.

Коли б молодий чоловік у крилатій шляпі, в модному, але надто легкому для нічного вітру плащі, що проходить параз набережною, міг прочитати цього листа і побачити підпис — він, мабуть, затремтів би. Але молодий чоловік іде, поринувши в невеселі думи, не помічаючи нічого. Бліде й похмує його обличчя облямоване невеликими темноруськими бакенбардами.

Біля гранітного парапету Неви він мало не стикається з іншим перехожим — своїм двійником, у такій самій шляпі, у такому ж плащі; проте, коли вдивитися — схожості немає, зустрінутий вищий, старший і нібито статечніший. Зіткнувшись, пізнали один одного, відступили на крок, здивувавшись:

— Євген, ти?

— Пушкін! Звідки? Так пізно? Чого сумний? Знову програш? Я чув, ти програв Всеволожському зошит віршів своїх, правда?

— Не питай. З того часу, як я став історичною особою для плетух Санкт-Петербурга, я дурнішаю і старію не тижнями, а годинами. Я не сумний, я розлютований, я незабаром вовком буду кусатись.

— Історичною особою? Не розумію. За які ще заслуги тебе помістили в історію? Певно ж не за пітичні?

— Не знаєш? Не знаєш того, про що говорять усі? Лукашиш! А втім, якщо я не помиляюсь, ти лицеміриш тільки кокетками. То ж знай: мене відвезли до таємної канцелярії, відшмагали там і випустили. В ліцеї не шмагали, а тепер відшмагали. Задоволений?

— Що за нісенітниця? Звідки ти це вигадав? Смієшся?

— Я? Та я в розпачі, любий друже! Я згнєблений. Мені залишається тільки пустити кулю в лоб або застрелити його — якого саме, сам догадайся. Але коли я застрелюсь, я лише зміцню ганебні поголоски про себе, а вбити його з помсти — це ж безглуздо, бо йому мстити якраз нема за що!

— Стривай на мить. Не гарячись. Справа йде, як видно, про безглузду плітку. Але з якого часу громадська думка стала для тебе така істотна? Хто ж автор цієї байки?

— Хто? Хіба його знайдеш? У Шаховського якісь дурнулі нимудрували, а хто розніс? Мабуть, цей негідник, всесвітній пройдисвіт, картяр, злодій...

— Толстой? Ти, здається, з ним бився на дуелі?

— Я не знайшов його. А може й не він. Але справа, Євгене, не в ньому тільки. Сил немає тут жити довше. Тікати, тікати світ заочі! Набридло все. Я зневажаю людей, я нена-

виджу так звану батьківщину. Петербург для мене душний і прагну країв чужих.

— А чи не думаєш сам, що мрія твоя незабаром справдиться?

— Як?

— Ти питаєш? Про те, що тебе відшмагали, я не чув. Але іншими чутками земля повниться. Виходить, ти підбурюєш на бунт? У місті переказують, як у гусарській компанії ти кричав: тепер саме час ліберальствувати, на Неві мости розведені, з фортецею сполучення немає—не посадять! Твій приятель Родзянко розносить, що бачив сам, як у театрі ти показував у кріслах сусідам портрет Лувеля з підписом: „на ука царям“. Було це?

Це було насправді. В лютому 1820 року каретник Лувель убив брата французького короля і спадкоємця трону, герцога Беррійського. Звістка ця громовим ударом докотилась до Петербурга. Рік починався знаменними подіями. В січні дізнались, що мужній, непохитний іспанський народ, який кров'ю своєю відстояв свободу батьківщини від замахів Наполеона, повстав проти короля, що зрадив конституцію, і революційні війська перемагають. А в березні стало відомо, що вони перемогли остаточно, що король поступився і знову підписав конституцію.

Почувши ім'я Лувеля, Пушкін ледь-ледь збентежився.

— Що ж, Лувель може зовсім не той лиходій, яким ославили його наші журнали. Хоч і з низького звання, та з душею гідною Брута. Недарма ж у Франції пишуть, що ніж його—це ліберальні ідеї! Ми всі лібералісти, і там, де зневажений закон мовчить, там тільки кинджал караючий може бути суддею!

— Дитя! Дитя! На місце одного тирана приходить інший. Пригадай криловських жаб. Чи може запанувати законність у країні, де з шестидесяти мільйонів не можна обрати восьми розумних міністрів і п'ятдесяти чесних губернаторів?

— Може! О, колинебудь прийде цей день порятунку і кожний з нас скаже: в Росії росіянинові жити можна, він має в ній батьківщину!

— Ти повторюєш чужі слова, Пушкін. Хто зневажає світ, не стане турбуватися за його виправлення. Цар—ханжа і боягуз, Аракчєєв—лиходій, вельможі—хабарники, дворяни—холопи, попи—невігласи, всі інші—раби. Хто приведе до цього „дня порятунку“? Чи часом не твої крикуни з Муравйовського будинку?

Пушкін сам іноді іронічно ставився до молоді, яка збиралася в знайомому йому будинку гарячого Микити Михайловича Муравйова—поговорити й посперечатися в політичних питаннях. Надто великих розумників із себе строять. Але тепер він образився за них.

— Так, і вони! Люблю, Євгене, холод розуму твого, проте, гляди, як би він тебе самого на смерть не заморозив. Ми відчуваємо різно. Але прийде час, і ти будеш з нами. Знаєш, коли ми вступали до ліцею, професор Куніцин нам говорив — і його слова напам'ять знаю: „Чи захочете ви стати звичайними рядовими людьми, що поглинаються щодня хвилиєю забуття? Дорога честі і слави відкрита перед вами!“ Так, саме дорога честі. Наше покоління розіб'є ярмо рабства. Ось само-владність уже впала за Піренеями. Герой Рієго відкрив своєму народові ворота вільності. Європа прокидається. Черга за нами! Чи для того ми скинули Наполеона, щоб тепер в усьому світі стати душителями найсвятіших прав людства? Ні, не буде цього! Ти гадаєш, що бенкети і любовні пустощі примусили мене забути напучення Чаадаєва, та й твої? Дай тільки розправити крила! Нас багато. Однотумці повинні скласти спілку. Мені здається, що ви вже ...

Євген стис другові руку, і щось примусило Пушкіна оглянутись. Темна постать у фризівій шинелі квапливо пішла від друзів убік. Оклики вартових тривали. На передранішньому, але вже посвітлілому небі з протилежного берега Неву чітко вирізався високий шпиль Петропавловської фортеці.

Пушкін весело розсміявся.

— І то сказати, знайшов місце для палких висловлювань! Тільки тепер бачу, що в нас за спиною! Як не згадати прислів'я: не плюй у криницю, доведеться води напиться.

І знову, обірвавши себе самого, закінчив серйозно:

— А про мене краще фортеця, Сибір,— щоб тільки не сміялися з мене, як з дурного хлопчиська, на якого не слід зважати. Я примушу їх ще з собою порахуватися! Ну, прощай, милий друже. Час додому, адже путь ще довга. Не ночувати ж тут. Мій Микита Тимофійович, мабуть, третій сон уже бачить.

II

А Микита Тимофійович, дядько і камердинер Пушкіна, не спав. Молодого панича він зустрів з поважною заклопотаністю; знімаючи й розправляючи плащ, подаючи халат, усе ніби вичікував випадку щось сказати, проте барився. Переодягшись, Пушкін неухважно підійшов до стола, закиданого паперами. Посередині лежав альбом у саф'яновій оправі з застіжками, замкненими на замок. До цього альбома, ще зовсім недавно, з почуттям великого полегшення, було вписано останній рядок поеми, що затяглася і надокучила самому авторові.

В аматорів словесності уривався терпець, коли вони ждали кінця поеми. Частинами, в рукописних копіях, вона розходилася по руках, і молодь зустрічала окремі пісні з захопленням. Жуковський задоволений цілком. Ось його портрет

з написом: „Переможцеві - учневі від переможеного вчител
в той високоурочистий день, в який він закінчив свою поем
„Руслан і Людмила“ 1820 року, березня 26“.

Аджеж не образився за початок четвертої пісні, за дружн
насмішки з його „Дванадцати спящих дев“. Любий чоловік
А старики бурчатимуть. Обов'язково скажуть, що пахн
мужицьким духом. Ну що ж, мужицьким, так мужицьким
зате народним російським духом! Однак тепер, коли поем
дописана, немає вже колишньої задириливості. Находять су
мніви: та чи російським? А може французьким та італійськи
більше, ніж російським? Три дні тому, коли став читат
Микиті останню пісню, раптом відчув, що не те, не та
написалось, як думалось. Адже Микита теж поет: колис
давно утяв поему про Солов'я Розбійника та Єруслана Лаза
ревича. Слід би, здається, більше вчитися в цієї поеми, ніж
у Вольтера і Аріоста.

А Микита все стоїть, тупцюючись.

— Що, питав мене хтонебудь?

— Та був тут один...—запнувся Микита Тимофійови
і з особливою урочистістю знизив голос:—п'ядесят кар
бованців мені совав: дай, каже, віршики твого пана почи
тати, я до них дуже охочий. Я, каже, тільки подивлюсь, а по
тім усе назад справно приставлю. А я його, окаянного, давн
знаю: він усе попід вікнами сновигає, а то біля двору крутиться
Ніяких, кажу, віршиків у нас немає. Наш пан, кажу, тако
бриднею не займається, у них на це часу немає, все бали т
карти, а вам, пане, чи не завгодно піти, звідки прийшли. Та
він і пішов, не солоно сьорбавши. Ой, батеньку Олександр
Сергійовичу, не на добро цей нечистий дух з'явився, біда буде

— А ми, Микито, перед бідою ворота замкнемо,—з уда
ваною безтурботністю відповів Пушкін. Серце в нього тьох
нуло. Почалось!—А поки біда не прийшла, затопи но, бра
тіку, камін: я щось змерз від вогкості.

Камін горить. Один за одним аркуші летять в огонь
скручуються, червоніють, чорніють, розсипаються попелом
Крізь запони вікон уже вривається світло. Полум'я свічо
стало жовтим, обличчя блідо-зеленуватими. Але роботи ба
гато, вона скінчиться тільки пізно вранці.

Вона закінчилась якраз за годину до того, як людин
у військовій формі, піднявшись по сходах і доповівши, пере
дала від імени поліцеймейстера колезькому секретареві Пуш
кіну пропозицію негайно завітати до його високопревосходи
тельства графа Мілорадовіча, військового генерал-губерна
тора Санкт-Петербурга і начальника таємної поліції.

Пригадалась нічна розмова. Здається, Євген правий: чуж
краї ближче, ніж думалось.

Ну, що ж! Хто не бачив перед собою в розквіті сво
віку загибелі, той не знав у житті істинного щастя, той не

гідний імени вірного бійця за свободу! Захоплюю підійти до самого краю провалля і заглянути в нього... А втім, що робити? Порадитися з Глінкою? Атож, так: хутчій до Глінки.

Сьогодні вранці тепло, сонячно, вітер ласкавий, місто виглядає прибрано й парадно. По вулицях товпляться розносники, жваво торгують булочники, блищать алебарди доглядачів порядку. Весело цокають копита чепурних коней, товсті кучери з висот козел хвацько викрикують на тих, хто переходить вулицю. Тротуари — новина XIX століття — вже повні чиновників, що поспішають на службу, лакеїв, які вивели на прогулянку панських собачок, різної військової і цивільної публіки.

Назустріч, усміхаючись здалеку, — про вовка помовка, — іде сам Федір Миколайович Глінка, гвардійський полковник, герой наполеонівських воєн, а тепер — керівник канцелярії генерал-губернатора, член усіх видимих і невидимих товариств, всесвітній знайомець, співробітник усіх журналів, знавець усіх новин, автор воєнних мемуарів і побожних щодо почуттів, але слабих по формі віршів, а загалом наймиліша, простодушна і трохи чудна людина. Не людина: маленька голівка чудно виставилася з високого гаптованого коміра, біля якого шинель, спустившись, показала золоті торочки еполета, що здавався непомірно великим. Гарна лялечка з поволохотою! А очиці, як завжди, дивляться привітно і покірливо:

— Добридень, Олександр Сергійовичу! Як здоров'я? Що це ви, добродію мій, зблідли й змарніли якось? І очі червоні. Як живеться?

— Та що ж, Федоре Миколайовичу, за вашими віршами:

Как часто, чуя утра свежесть,
Твержу: исправится пора,
Но к вечеру поступки те же,
Что были утром и вчера!

— Спасибі, що пам'ятаєте. Та де вже нам з нашими віршиками! Недавно Василь Андрійович показував мені старе наше послання до нього. Оце вірші! Думки глибокі і вираз чудовий:

Во тьме возникшие — повергнутся во тьму! —

патетично продекламував Глінка.

— Отож, Федоре Миколайовичу, поки вони „повергнуться“, то мене, здається, раніш „низвергнуть“. Адже я до вас ішов порадитись. У мене біда. Вчора, коли я вернувся додому пізно, дядько мій сповістив мене, що приходив до мене невідомий, хотів його підкупити, просив дати йому почитати мої вірші. Ну, Микита — ви його знаєте — людина вірна, прогнав його геть. А я взяв і спалив майже всю свою мазанину.

А це тепер мене кличуть до Мілорадовіча. Не знаю, як і що буде. Адже ви знаєте: все, що ходить по руках ліберальне — все приписують мені. Отож і доведеться за свої й не за свої гріхи відповідати. Виручайте, рідний!

Глінка задумався.

— А знаєте що, батеньку! Ідіть ви просто до графа і не бентежтесь. Він людина благородна. Його мало хто розуміє. На вигляд він нерозважливий, а в душі у нього, далекі, багато рицарського, романтичного, справжньої поезії. Якщо ви на нього звіритесь, він на зле вашої довірливості не вживе. Адже я його давно й добре знаю. Коли захоче, він вас визволить. А я потім зайду до нього сам і, коли треба буде, поговорю й допоможу.

III

Квартира схожа не то на художній музей, не то на комісійну крамницю речей мистецтва і дорогих меблів. Її господар недавно тільки прокинувся і в халаті розглядав себе самого у великому стінному дзеркалі.

Із дзеркала усміхались масні чорні очі, стирчав великий крюкастий ніс, пухлі губи, фарбоване розкидане безладними пасмами чорне волосся. Коли він лишався сам, розглядати себе в дзеркало було його улюбленою розвагою. Він підходив і відходив, робив жести, підстрибував, кланявся. Одного разу, розкланюючись так, він стукнувся об дзеркало головою, розбив скло, поранив голову й потім довго носив на голові пов'язку.

На війні ніколи не був ранений. „Кулі на мене не вилито!“ любив хвалитися. Хвалько, марнотрат і гуляка, він прожив свої п'ятдесят років, ніколи ні про що не задумуючись. Йому доручено було всю столицю, але безтурботнішого „керівника“ не можна було б і уявити. А проте останнім часом він дуже захопився організацією таємної поліції й щовечора з'являвся до царя з цілими ворохами шпигунських доносів.

Він ще не встиг вдосталь намілюватися собою й переодягати халат на мундир, як йому доповіли, що колезький секретар Пушкін, викликаний ним, з'явився.

Мілорадовіч набрав переможного вигляду, велично витягнувся. Своєю варварською французькою мовою він почав по батьківському розпикати Пушкіна. Чотири слова французьких — два російських — і далі в тому ж роді.

— Ось, пане Пушкін, до чого ви дійшли! Так ви вжили богом вам даний талант! Мені наказано звище взяти вас і забрати всі ваші папери. Ви там вільність, виходить, проповідуете? Не пробуйте заперечувати, я читав сам! Не сперечаюся, вірші хверцюваті, але мерзенні, лихозвідницькі! Анархічний дух! Ви робите замах, добродію мій, на підвалини, на які починає величчя Росії! Я не потерплю цього!

Крадькома подивившись на себе в дзеркало, перевів дух і продовжував, наблизившись до Пушкіна.

— Ви насмілились кепкувати з священної особи государя імператора! Нашого ангела! Мій боже, як у вас духу стало!

Велично махнув рукою:

— Знайте ж — я наказав поліцеймейстерові їхати до вас на квартиру і все опечатати!

Відчувалось, що Мілорадовіч більше грає в обурення, ніж справді обурений. Язик ляпає, а на думці, звичайно, якась гарненька вихованка з театральної школи. Слова, зібрані в миру по нитці — загальні, заяложені у вжитку, заучені слова. Так іноді вичитували ліцеїстам вихователі, за обов'язком служби. Пригадалось — і зразу стало нестрашно.

— Граф, на квартиру мою посилати нема чого. Всі вірші мої спалені. Але, коли вам завгодно, все знайдеться ось тут, у мене в голові. Накажіть, і я напишу вам усе, що написане і ще не надруковане мною. І навіть усе те, що тільки ходить під моїм ім'ям і чого я справді не писав. Можете звіритися на слово дворянина, що у вас буде все, чого шукають.

— Оце по-рицарському! Браво, Пушкін! Ей, хто там? Подайте папір і пера. Сідайте сюди, до вікна, вам ніхто не заважатиме.

Наспівуючи французькі куплети, генерал відійшов і почав ходити по паркету, зупиняючись перед мармуровими вазами, малюнками й пташиними клітками свого широкого кабінету.

Пушкін сів писати. Йому стало раптом весело, і безумна відвага стерла останні сліди боязкості. Писати — так уже все!

Ось, маєте: „Деревня“. Хоч цар її знає і колись звелів навіть подякувати поетові за „возбуждаемые ею добрые чувства“. „Знак вольности“? Та нехай уже: і так весь молодий Петербург, військовий і цивільний, напам'ять знає цю оду. І по суті, що в ній злочинного? Де тут проповідь бунту? Тепер якось уже негаразд переписувати ці, майже дитячі вірші. Та й написані вони на швидку руч.

Нараз пригадалось: якось літньої ночі, у Тургенєва, на Фонтанці проти Михайловського замку — покинутого палацу імператора Павла I, товариство молоді засиділось допізна без ламп і свічок. Вікна були розчинені. Велетенська похмура будова примарно чорніла на ясному зеленуватому небі. Пригадалась ніч 11 березня 1801 року. Пригадали страшного імператора Павла.

Пушкіну було два роки, коли одного разу, гуляючи з нянею, він побачив перед собою сердите кирпате обличчя невідомого військового, який зірвав і скинув з його голови на землю дитячий кашкетик. І щось кричав няні, розмахував тростиною. Потім виявилось, що це був Павел, цар, про якого й дорослі говорили тільки пошепки. Більше бачити його не довелось. А почути про його смерть довелось незабаром.

Будуючи Михайловський замок, Павел гадав спорудити для себе неприступну фортецю, а спорудив домовину. Там його і вбили його близькі. Його син — теперішній цар Олександр I — знав про їх задум, але не перешкоджав йому. Хай но він скаже, що в цій оді суперечить істині? Ось:

в лентах и звездах,
Вином и злобой упоенны,
Идут убийцы потаенны:
На лицах дерзость, в сердце страх...

Егеж, так і було! Увечері, 11 березня, за вечерею випили шампанського, а потім пуншу більше, ніж слід. Пили для хоробрості. Аргамаков, один із змовців, повів інших — Палена, Зубова, Бенігсена — всіх у повній парадній формі, при орденах, через звідний міст до палацу. Сам убіг до передпокою царського кабінету з криком: „пожежа!“ Він був зобов'язаний доповідати цареві про всі пожежі, що траплялися в місті. Павел, чуючи біду, замкнувся в своїй опочивальні. Двері зламали. В ліжку було пусто. Царя, в самій спідній білизні, знайшли за екраном каміна, де він сховався. Його витягли.

Падут бесславные удары,
Погиб увенчанный злодей!

Ображатись нема чого: так було. Перо швидко біжить по папері, а в голові клекотять образи, згадуються фрази. Новий цар Олександр почав з обіцянки свободи. — „Я ненавиджу деспотизм і схилиюся перед свободою, яка є здобутком усіх людей без винятку“. Адже це справжні слова царя — „республіканця“! Що думає про них його друг і брат граф Аракчеєв? А він сам що про них тепер думає?

Забув? Адже не так давно, на відкритті польського сейму в 1818 році непоправний ханжа знову говорив: „Ліберальні ідеї — не небезпечна мрія, а ствердження істинного добробуту народу“. Він обіцяв розповсюдити їх — ці „установи“ — „і в інші області російської держави!“ Адже це значить відкрити парламент у столиці Російської імперії. На добрий час! Ханярство правління буде, нарешті, засноване на законі, не на свавільлі.

И станут вечной стражей трона
Народов вольность и покой.

Де ж пак! Все це брехні, байки, казочки, на зразок французьких різдвяних пісеньок — „ноелів“. От взяти і вписати сюди ж до зошиту власний ноель, де освистано саму „священну особу государя імператора“. Чи писати? Писати! Зображено самого „ангела“, що повернувся зза кордону після складення з пруським і австрійським монархами „священного союзу“, союзу всіх темних сил для боротьби з лібералізмом.

і можливими революціями. Постійний Тартюф і досвідчений
брехун, цар ласкає підданим вуха принадними обіцянками:

Закон поставлю я на место вам Горголи —

Хіба це не переворот? З одного боку закон, а з другого —
Горголі, петербурзький поліцеймейстер, самодур і дурень —

И людям все права людей
По царской милости своей
Отдам из доброй воли.

Казки! Казки! Замість дарування „прав“, оголошена була
інша реформа: за найвищим наказом. вузькі військові штани
замінено на широкі:

Желали прав они — права им и даны,
Из узких сделали широкие штаны.

Хіба це не свобода?

Мілорадовіч, підійшовши до автора, нагнувся через його
плече, прочитав і розкотисто зареготав. Засміявся й автор.
Епіграма полилась за епіграмою.

З одного боку — „Мої“: про мерзотного попа, архімандрита
Фотія, про відомого своєю підлотою міністра Голіцина — „гу-
бителя освіти“, ще про царя, нарешті, про широкого царського
друзяку, графа Аракчеева —

Холоп венчанного солдата —

Ні, цього не пробачать, цього краще не писати. Може від
Аракчеева і заварилась уся каша. Замість цього будуть ви-
писані речі, що ходять з ім'ям Пушкіна, але не складені ним.
Ось, наприклад:

Друзья, не лучше - ли на место фонаря,
Который темен, тускл, чуть светит в непогоды,
Повесить нам царя?
Тогда бы стал светить луч пламенной свободы!

Це під рубрикою: „не мое“. А ось оце лишилося в па-
пірі ще з ліцейських років:

Народ мы русский позабавим
И у позорного столпа
Кишкой последнего попа
Последнего царя удавим!

Йй - богу, зовсім не погані віршики! Ну, ще дві - три речі,
вже.

Нечуваний у судищах випадок: підсудний сам дбайливо
брав проти себе всі докази.

Уранці наступного дня моторний Глінка, наперед довідав-

шись про те, що сталося, дожидав Мілорадовіча, який поїхав до царя з доповіддю. Генерал нарешті повернувся.

— Ну, от, душа моя, справа Пушкіна вирішена! Я подав государеві його зошит і сказав: „тут усе, що розбрелось з ім'ям Пушкіна серед публіки, але вам, ваша величність, краще всього не читати“. Государ посміхнувся на мою дбайливість і читати не зволив. Я розповів докладно, як була справа: сказав, що цей маленький Пушкін справив на мене чудове враження своїми манерами. Він, здається, з гарного старого роду, га? Хто його батько? Ну, государ вислухав, а потім говорить: „що ж ти зробив з автором?“ Я, кажучи, оголосив йому від імени вашої величності прощення. Бач, я, Государ ніби трохи похмурився, подумав, а потім сказав: „чи врано?“ — Адже, серце моє, його зібрались зовсім не то на Словки, не то на Сибір заслати! Звичайно, це справа Аракчеєва. У нас по вулицях бігають вовки, а вони насилу вловили мишеня і радіють!.. Гадаю, проте, що все буде гаразд. Ах, легкодумність, легкодумність! Скажіть від мене Пушкіну, що раджу йому надалі не бути легкодумним. А зараз, серце моє, мені ніколи: я через твого Пушкіна важливі справи запустив. Хто там дожидається прийому? Прийміть їх самі, а зайнятий, поспішаю, поспішаю...

І повеселілий пустослов, на ходу підставивши спину, простягнуту над нею і обережно спущену слугою шинелем, вже біг по сходах до своєї коляски, яка помчала потім звичайною дорогою до будинку актриси, що зачарувала генерал-губернаторське серце.

IV

Ой, як чарівно бути героєм не тільки в очах коханої жінки, а і в своїх власних очах! Але важко, як важко довго триматися в героїчному настрої! Небезпека навіть привабна, коли її бачиш перед собою; коли ж вона десь поруч, але невидима, і нишком сичить жалами багатьох непевних чуток, то від її близькості гусина шкіра починає покривати тіло.

Молодий поет через кілька днів після одвідин генерал-губернатора занепав духом. Глінка запевняв, на підставі свого начальника, що нічого не буде, що просто переведе на службу на південь, і може не надовго, на рік найбільше. Однак, в останні дні він став говорити про це якось невпевнено. Побоювався, що закордонні події — щораз ростучі в Європі дух революції — можуть примусити государя бути суворішим. Ось недавно в Пруссії заарештували одного письменника за статті, видрукувані в цензурованій газеті. А тут же йдеться про вірші, що ні в якій цензурі не були, і самого вигляду яких сама цензура з глузду зійшла б!

Друзі подавали надію і обіцяли, кожний по-своєму: Жуківський, і Гнедич, і Олександр Тургенев. Особливо схвилюва-

нався Чаадаєв — о, благородний друг! Кинувся до Карамзіна — переконав його поговорити з вдовою імператрицею-матір'ю. Але Карамзін побажав побачити молодого поета і сам — і ось зраз треба йти до нього в знайомий будинок біля Анічкового моста на Фонтанці, будинок, де притулились під однією покрівлею і „якобінець“ Микита Муравйов, і добромисний придворний історіограф Микола Михайлович Карамзін.

З Карамзіним останнім часом бачитися не доводилось. Чулий оповідач, який замолоду викликав у читача сльози оповіданням про страждання „бедной Лизи“, дійшовши віку, обклавсь літописами та архівними справами, уже закінчив вісім томів „Истории государства российского“. Захоплююче написана книга. Знаменита — що б не говорили її суворі критики з муравйовської компанії. А все ж, правда й те, що в поета майже зірвалося раз із язика. Починалось майже компліментом:

В его „Истории“ изящность, простота —

и закончилось гострою стрілою —

Доказывают нам без всякого пристрастья
Необходимость самовластья
И прелести кнута.

А проте може це писано з досади після однієї розмови? Якось сиділи і сперечались на політичні теми. Карамзін, суперечачи сам собі, все ухилився від простої відповіді. Пушкін притис його до стінки:

— Значить ви, Миколо Михайловичу, рабству даєте перевагу перед свободою?

— Ви обмовляєте мене, молодий чоловіче! — раптом не на жарт спалахнув, закричав Карамзін. — Коли б я знав, що ви обмовник, ви ніколи не переступили б мого порогу!

Пушкін хотів відповісти різкістю, але стримався. Карамзін прозрів, що перебрав міру, і спішно, хоч і незграбно, почав пробувати загладити образу. Розмова не клеїлась. Коли стали прощатись, Карамзін, бажаючи перетворити все на жарт, добродушно докоряв:

— Ви сказали на мене те, чого ні Шаховской, ні Кутузов на мене не говорили. А ще арзамасець!

Натякав на те, що Шаховской і Кутузов обвинувачували його в проповіді „безвір'я, безуряддя і якобінського духу“. От справді попали пальцем у небо! Але з того часу і в „Арзамасі“ — літературнім гуртку прихильників Карамзіна — Пушкін став бувати рідше. А Карамзіних якось розлюбив.

Вітальня з кріслами, оббитими червоним штофом, з круглим чайним столом, за яким господарює гостинна Катерина Андріївна, була йому колись миліша батьківського дому. Ніде немає смачнішого чаю, вершків і тартинок, ніж у Карамзіних. Та бог з ними!

Підходячи тепер до будинку, зустрів знайому постать у темнозеленій бекеші, з бобровим коміром, в рукавичках темного кольору і з тростиною. Старик не насмілюється звернутись весняному теплу. Усміхнувшись добрими губами, заговорив так, ніби тільки вчора розлучився з Пушкіним.

— А я повертаюся з прогулянки. Бути без атмосферичного повітря для мене згубно. Шукав, до речі, одного бідного чоловіка, який часто спинав мене на вулиці й просив милостини ім'ям голодних дітей. Називав себе чиновником. І що ж? Зараз зустрів його в такому стані, який зразу ж з'ясував мені загадку його вбогості. Від нещасного так і тхнуло винним духом. Прикро! Гроші мої попали не туди, куди призначались. Тепер буду розумніший. Дуже радий вас бачити. Прошу завітати. Ось сюди, до кабінету.

Кабінет скромний і сухуватий. Біля стін три шафи з книгами. Книги й на столі, приставленому до письмового, і на стільцях, і кілька товстих томів — на підлозі, біля крісла, щоб, нагнувшись, зразу дістати потрібну довідку. На столі в поважному порядку папери, проста чорнильниця з такою ж пісочницею і акуратно гострені пера. Тут робота йде, не кипить — але йде щодня, розмірено з ранку до обіду.

Сам не сів і не запросив сісти. Так і стали один проти одного, наче вчитель і винуватий школяр.

— Що ж, пане мій, догрались?

Що на це сказати? Правда. Сам винен, сам наражався. Перед Мілорадовічем відчував себе героєм, а тут чомусь раптом поменшав і на зріст, і віком. Пригадав давнішній день кілька років тому в Царському Селі. Написано було два листи: один другові-ліцеїстові про різні каверзи, яких краще не подавати до відома поважних знайомих, а другий — Катерині Андріївні Карамзіній. І переплутав конверти. Легкодумний лист потрапив до Катерини Андріївни, а вона показала його Миколі Михайловичу і, звичайно м'який, Карамзін почав строго докоряти Пушкіну за легковажність. Досі в пам'яті тодішнє почуття сорому й несподівані для себе сльози. Зараз захотів би сліз, так не буде, а очей дівати нікуди.

— Еге ж, от що значить служити під прапорами ліберальності. Хто сіє вітер — пожне бурю. Ви мені зволили колись дорікати пристрастю до рабства. Хотілося б знати, через що зло побільшується? Ось у мене цими днями люди перепились. Стали бешкетувати. Довелось одного відіслати до поліції і віддати в рекрути. Що ж, це — від рабства? Чому ж раби батьків наших не спивалися вкрай? Є, видно, інша причина? Ви ось із вашими розумниками поставили б питання: в якому відношенні розмноження шинків і успіхи освіти? Звичайно, це здається сміливістю в наш ліберальний вік. Старію. А втім, гадаю, що не в пияцтві і не в розпусті

істинна вільність, яку так хотілось вам оспівувати. Тепер він уже не вибирає слова і не боїться уславитися мракобісом. Що ж, хай торжествує!

— Вбивцю герцога Беррійського брали за приклад? Гішпанська історія вас зачарувала? Та-ак, гадаю, що вона не лишиться без хвоста. Я не пророк: не знаю, що буде в Європі. Але знаю, що може бути.

— Миколо Михайловичу! Я оспівував закон, а не лихо-дійство. Закон вищий свавілля, хай то свавілля деспота чи свавілля черні. Для мене яacobінська гільйотина злочинна. Та й наші царевбивці...

Карамзін замахав руками.

— Тшш! Прошу вас замовкнути про цю річ... Я, друже мій, знаю вас не з учорашнього дня. Я вже витратив способи напоумити вашу безпутну голову. Скоріться долі.

— Миколо Михайловичу! Про мене рознесли мерзенну плітку. Мене зганьбили. Я вирішив тоді всяким зухвальством домогтися того, щоб до мене поставились, як до злочинця. Хай мене засилають до Сибіру, зате честь моя відновиться...

Голос молодой людини увірвався. Карамзіну здалося, що Пушкін ось-ось заплаче. Пушкін і справді моргав очима від іскравого сонця, що раптом упало з вікна йому на обличчя. Зморшки з обох боків рота в Карамзіна здригнулися. Рідке волосся, зачісане з висків угору, раптом здалося Пушкіну якимсь жалісним. „Якби заплакати справді,—подумав він.— От би цибулі, щоб очі потерти“.— І він так ясно уявив різкий дух цибулі, що очі засльозились насправді.

Карамзін подививсь і пом'якшав. Його колись уражене самолюбство було задоволене. „Отож і всі вони такі, наші лібералісти!“—подумав він.

— Чи можете ви, принаймні, обіцяти мені, що протягом року не напишете нічого проти уряду? Інакше я буду бре-хуном, говорячи про ваше каяття!

— Ні, я каюсь... Я даю слово.

— Даєте?

— Даю!.. На рік даю, в кожному разі. Та й що ж я написав, кінець-кінцем, злочинного?

— Ах, юначе, благословляйте небо, що ви народилися в країні, керованій скіпетром найвеликодушнішого з госу-дарів!

— Та я... благословляю. Але, Миколо Михайловичу, ви скажіть, у чому головні гріхи мої? Що я лаяв Аракчєєва? Ну, а ви самі, ви дуже його любите?

— Бог з ним і з ними всіма. Я щиро дякую богові за всякий спокійний день.

— А військові поселення? І за них теж дякувати?

— Дивні багато чим. Там, де були непрохідні болота, бачиш сади і міста.

— І ще жарене порося, якого при відвідинах високих осіб з однієї голодної хати переносять потай до другої? Адже ви іздили дивитись: чому б вам не описати всі ці чудеса стилем „русского путешественника“?

— „Русский путешественник“ старий став і ледачий на описи. Хай судить про це історія. А мені тільки дописати царя Івана. Ще цілий розділ лишився про Сибір. Може, до зими скінчу IX том...

— Пишіть, Миколо Михайловичу, пишіть! Відчуваю, з якою жадобою читатиму. Ви Колумб, що відкриває для нас стару Росію. Я пам'ятаю, коли вийшли перші вісім томів, у якому захваті було наше товариство.

— Не знаю. Можливо. Я живу не в світі — в родині... Тоді про це, повернімось до вас. Мені, друже мій, шкода вашої молодості, шкода таланту, так зле вжитого. Ви повинні самі берегти його, як святиню, і не марнувати на дурниці. Проте, поговорю з государинею. Поговорю з вашим начальником.

З начальником — графом Каподістрією, що очолює колегію іноземних справ. Адже в поета, крім поезії, бенкетів, балів і театрів, є ще і служба, про що, хоч-не-хоч, доводиться тепер згадувати. А Карамзін продовжував:

— Давно не бачив графа Каподістрію, хоч приятельський зв'язок наш і не змінився. Та він зайнятий, а я ледачий на виходи. Однак, ми з ним іноді філософствуємо. Не по-вашому, не по-вашому, добродію мій!

За перегородкою, що відділяє кабінет від дитячої, загомоніли раптом дитячі голоси. Почулась метушня біля дверей кабінету.

— Ну, ввійдіть, — сказав зовсім добрий і ласкавий Микола Михайлович.

Вбігли, тіснячись біля входу, маленькі Саша та Андрюша, а на руках у п'ятнадцятирічної Каті простягав до Пушкіна пухленькі рученята Володя — чудова крихітка з хвилястим світлим волоссячком, перев'язаним блакитною стрічкою.

— Пушкін! Пушкін! Здрастуй! — почали вони шарпати гостя, давнього свого приятеля.

— Чого ти в нас так довго не був? Пограєш з нами в мавпочки? Мама і Софі тебе кличуть чай пити!

Лід розтанув. Із світлих дитячих оченят лилось і грало проміння радісного весняного сонця.

Охопило затишне тепло червоної вітальні. Були знову добрі вершки, тартинки, які намазувала маслом некрасива, але жвава Софі, пасербиця Катерини Андріївни. Пушкін ішов заспокоєний і вдячний. І сам Микола Михайлович, прощаючись, жартував:

— Ну, коли вже й тепер не справитесь — будете чортом до відбуття свого в пекло!

І раптом зникли всі — Карамзін і Жуковський, Глінка і Мілорадовіч, мати й батько — всі, всі. Зостався він сам — колезький секретар Пушкін, якого направляють до пана головного попечителя колоністів південного краю, генерал-лейтенанта Іззова в місто Катеринослав“.

У червоній сорочці з пояском, у поярковій шляпі блідий юнак, проте, не схожий на чиновника, як не схожий він і на поета, що попав у немилість. Шлях його довгий — майже одного кінця світу на другий.

Денна спека змінюється вечірньою вогкістю. В туманній далині розтанули величні палаци Петербурга, промигтіли убогі хатки окраїни, пропливли старим сном незабутні сади Царського Села. Відкрилась Росія — безкрая країна, де безмежна рівнина, то зорана мужицькою силою, то поросла одноманітним лісом, то розрізана річечками та ріками, а найчастіше — порожня й гола, хоч і прикриває свою наготу веселою травневою зеленню. Нескінченна дорога з смугастими верстовими стовпами, з хисткими, напівзогненими мостами, білими хатками поштових станцій, де біля входу над вивіскою розправляють іржаві крила залізні двоголові орли.

На станціях міняються коні й ямщики. Але всі коні однаково махають хвостами, виставляючи спід линучої шкіри угласті кістки. Але кожний новий ямщик, як рідний брат, схожий на попереднього і, як попередній, тягне без кінця все ту ж журливу пісню.

Мигтять села з чорними, похилими і ще подекуди обкладеними для тепла гноєм хатками; містечка і міста з пожежними каланчами, інвалідами в розмальованих за казенним зразком будках, церквами, острогами, заїздами, вічними калюжами на майдані проти „присутственных мест“.

Оглядати нема коли — та й що оглядати? Їхати наказано швидко, минаючи Москву, минаючи Київ; від Петербурга до Катеринослава Білоруським трактом тисяча шістсот верст, і раніше середини травня ніяк не дістанешся. А сьогодні щось, день шестя: столиця проводжала вигнанця, наче радіючи, звуками дзвону до ранньої відправи.

Читати — не читається. Заснути — не заснеш: заважають струси на баюрах і на вибоях, особливо, коли ямщик надумає раптом поїхати не путівцем, а по шосе, бруківкою. Так ото й їдеш: то дрімаючи, то бурмочучи, то нудячись. Трохи набудешся — і один за одним набігають безладною юрбою спогади.

Отже, прощай, Стара Коломна, і Фонтанка, і нелюбий будинок віце-адмірала Ключева, біля Калінкіного моста! Вигнання відбулось.

Римський поет Овідій, за невідому провину вигнаний ко-

лись із Рима імператором Августом, проводив останню ніч дома в розпачі, в сльозах, марно втішаючи свою дружину, що ридала й безуміла з горя. На ранок перед ним був страшний шлях, до далеких меж імперії, до скіфів і сарматів, до прикордонної фортеці, куди треба було пливати по бурхливому зимовому морю.

Молодий російський поет, якого виганяв російський цар, покидав рідний притулок без розпачу й плачу. Бурі морськйому не загрожують. Та хіба простори Росії не те ж море в безкрайності якого зникають без сліду і простір, і час. Є надія повернутись хоч через рік. Є надія зустрінутись в Катеринославі з друзями: Раєвські збираються до Криму, обіцяли поклопотати, щоб і Пушкіна з ними відпустили.

Згадавши Раєвських, згадавши усміхи молодих дівочих облич і серйозні очі їх брата Миколи, друга, який раз уже врятував з біди, що загрожувала. О, швидше обійняти б його знову! В останній зустрічі здавалося, що Раєвський щось хоче сказати, але не зважається. Може про те найважливіше, про що говорили в петербурзьку ніч з Євгеном, і чому Євген не вірить: про день порятунку, який повинен прийти і про тих, хто приведе до цього жаданого дня. О, швидше б! Без цієї надії страшно жити і мандрувати в цій безмежній Росії.

Ні, не страшно. Почасти навіть і цікаво. А розлука з домом не гірка. За чим жаліти?

Звичайно, вже ж не за рідним домом біля Калінкиного моста!

У пам'яті встають образи матері й батька. Але серце не здригнулось, коли їх побачив. Батько — старіючий чепурун набитий чужими дотепами і віршами, — марнотрат, що кидає гроші ліворуч і праворуч і що раптом стає Мольєрівським скнарою, коли доводиться просити в нього грошей.

Якось восени під дощем довелось узяти візника і не було чим йому заплатити. Як бурчав батько на марнотратця — сина за вісімдесят копійок! А другим разом, збираючись на бал, просив у батька грошей на модні бальні черевики з застілками. Батько відмовив, умовляючи взяти його старі черевики, які він носив колись, років двадцять тому, за часів імператора Павла!

Отож і тепер, перед від'їздом, звичайно, він вважав за потрібне продекламувати щось гоже до випадку про страждання батьківського серця, згадуючи відповідні слова з французької трагедії. Це репетиція спектаклю, який сьогодні або завтра буде дано всім знайомим: нещасний батько провадить сина у вигнання. Про гроші й не згадав. Коли б не те, що одержав від Всеволожського, та що належить з канцелярії на дорогу — гаманець був би порожній, а батько поставив би тільки одним: порадою бути в дорозі ощадливим.

Мати — та не вважала за потрібне навіть удавати. Що їй нелюбий син Олександр? І що згадувати про неї Олександрові?

В дитинстві вона пробувала його виховувати. Маленький Саша ріс дикуном і незграбою. У нього була негарна звичка терти одну долоню об одну. Щоб відучити, мати зав'язувала йому руки назад, на цілий день, лишаючи без обіду і вечері. І ще була в Саші звичка: завжди губити носові хустки. Мати тоді стала пришивати хустки до дитячої курточки на зразок військових аксельбантів. У такому вигляді треба було ходити і з'являтися серед гостей. — Це мій незмінний ад'ютант, — знайомила Сашу з гостями Надія Йосиповна. Гості сміялись, сміялась і мати, задоволена приниженням сина.

Як дуже хотілося в цю хвилину сказати цим осоружним, дурним гостям щось таке, від чого вони б усі раптом засоромились, зніяковіли і вибігли геть! Але потрібні образливі слова не знаходились.

Надія Йосиповна — людина не зла. Але сварлива і вперта. Розсердившись на Сашу, переставала з ним говорити і, бунало, не розмовляла цілими місяцями. Побоювався її також батько. Згарячу могла вшанувати його ляпасом. Зібравшись на бал, ставала красунею, „прелестной креолкой“, як називали її на людях. Але дома ходила нечепурна й незачісана.

Була схожа на дід. Після того, як бабуся Марія Олексіївна (померла два роки тому) перестала дивитись за господарством, господарство пішло без ладу, і сусіди казали, що у Пушкіних — „дім навиворіт“.

В одній кімнаті багаті старовинні меблі, дзеркала, бронзові канделябри, а в другій — убогий солом'яний стілець між порожніми голими стінами. Слуг багато, але вони одягнені, як жебраки; брудні — хоч пані й слідкує, щоб чоловіки з дворні акуратно голились: вона терпіти не може „бородачів“. Бородачів немає, але п'яних завжди предосить. Добродішній кріпосник Карамзін жахнувся, що в нього двоє перепилось, а в Пушкіних пиячать усі, навіть шановний Микита Тимофійович, товариш у теперішній подорожі. Якось бувши п'яним, Микита посварився з камердинером сусідів — Корфів. Молодий Корф, лицейський товариш, порядна скотина, ударив Микиту палицею.

Пушкін, скіпівши, викликав Корфа на дуель. Але дуель не відбулась.

І ця вічна нестача в усьому! Прохані вечори, для яких доводиться канючити в сусідів стакани і тарілки. Бальні убрання в матері, модні галстуки у батька, а якщо сестрі Оленці потрібні свічки, їй доводиться купувати лойову свічку на свої „ощадження“. Карета Пушкіних — старий ридан, запряжений шкапами — стала прислів'ям у світських потепників, хоч батько й удає, що не знає цього прислів'я.

Якщо кого й спом'янеш добром, то хіба сестру Олю, першого повіреного в літературних працях, першого строгого критика, та мамку Орину Родіонівну, вня — справдешня мати і справжня вихователька. Що поруч з її казками і піснями нудні напучення гувернерів та гувернанток? Чого вони навчили? Французької мови? Англійка, міс Беллі, і англійсько не зуміла навчити. Не будь няні та бабусі, молодий, але вже уславлений друзями, російський поет не вмів би й говорити по-російському. Або говорив би, як мати та батько, плутаючи нижегородську з французькою.

Ні, бог з нею, з усією цією „батьківською музикою“ Є рідний дім, і нема його, і про нього згадуєш з гірким почуттям сирітства.

А все ж ні, він не сирота. Дружба не забула його і в нещасний день вигнання. Істинні друзі є: ось ще й зара в ухах дзвенять останні вітання милих товаришів — Дельвіг і Яковлева, які не побоялись провждати до Царського Села друга, що попав у немілість. Мишка Яковлев дуже смішив з незрівняним мистецтвом зображаючи Аракчеєва та Міло радовіча, викликаючи в пам'яті ліцейських професорів і товаришів. А Дельвіг, що цього ранку зважився встати на зор (для нього, ледаря і сонулі, подвиг незвичайний!), все пробуючи втішити, пригадував давніші свої вірші.

— Нічого, брат, поїдеш, провітришся, і будемо восени разом святкувати ліцейську річницю. Я за тебе спокійний. Не пропадеш. Тебе, як шило, ні в якому мішку не заховаєш. Пам'ятаєш:

Пушкін! Он и в лесах не укроется,
Муза выдаст его громким пением —

прочитав Дельвіг свої вірші — перші російські вірші, що славили друга-поета.

— Ну, добре, — перебив його Пушкін, — я й так не забув, що це ж ти, зрадник, видав мою поетичну таємницю на сукюрби холодної. Я тобі, як на сповіді, звів свої римовані прогрішення, а ти взяв та й розляпав усьому світові. Гляди сам не кидай пера, лежню! І годі писати дрібниці, розміривати золотий талант на срібні четвертаки! Жду від тебе поеми, неодмінно поеми. І не відступлюся від тебе з нею!

— Може, за твоїм прикладом. Добре б від міської мотушні, від гостей і гусарських бенкетів кудинебудь у проходу, в самотину, в тихе життя.

— Туди, де лежати й спати вільно? Ну, прощайте, друзі. Сподіваюсь, коли не цю, то наступну ліцейську річницю справимо всі вкупі. Обніміть за мене Пушкіна і Кюхлю, ко побачитесь. Та кланяйтесь від мене Енгельгардту: я чув, що він просив царя за мене: добрий німець, хоч я його й полюбляв, коли він був моїм директором. Ну, рушаймо!

Розірвались обійми дружби, коні рвонули з місця, і закрутився дорожній пил. І ось уже багато верст позаду. Як картини чародійного ліхтаря, змінюються станції, сільця, містечка, міста. Але як мало чарівного в цих малюнках! А проте, вже темні рублені хати змінилися на білі мазанки. На зміну північній березі прийшли високі стрункі південні тополі. Сонце стало припикати гарячіш. Микита, рядячи на станціях візників і торгуючись у містечках з перекупками, дивлячись, що ніяк не добре розуму в тутешній мові. Це була вже Україна, або, як говорили тоді, „Малороссия“, „полуденная Россия“.